

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті висвітлено актуальні проблеми психологічного забезпечення в Збройних Сил України. Результати аналізу дозволили побачити сильні і слабкі сторони його здійснення в військах(силах), уточнити процес функціонування в загальній системі морально-психологічного забезпечення. Показано, що психологічна підсистема виступає як невід'ємна складова системи МПЗ, процес її функціонування розуміється у вузькому та широкому значенні, визначені основні завдання, шляхи удосконалення ПсЗ.

Ключові слова: система морально-психологічного забезпечення, психологічне забезпечення, психологічна підсистема, управління психологічним забезпеченням, особовий склад, психологічний ресурс.

В статті освещены актуальные проблемы психологического обеспечения у Вооруженных Сил Украины. Результаты анализа позволили увидеть сильные и слабые стороны его осуществления в войсках (силах), уточнить процесс функционирования в общей системе морально-психологического обеспечения. Показано, что психологическая подсистема выступает как неотъемлемая составляющая системы МПЗ, процесс ее функционирования понимается в узком и широком значении, определены основные задачи, управление им, пути усовершенствования ПсО.

Ключевые слова: система морально-психологического обеспечения, психологическое обеспечение, психологическая подсистема, управление психологическим обеспечением, личный состав, психологический ресурс.

Актуальність дослідження. У потенціалі бойової могутності Збройних Сил України (далі - ЗС України) особливе значення набуває людський фактор, при якому моральний дух і психічна рівновага особового складу стають найважливішими у збереженні боєготовності й боєздатності військ(сил). Слід також взяти до уваги, що локальні війни і збройні конфлікти кінця 20-го та початку 21-го століть мають не тільки військові, але й істотні соціально-психологічні особливості, а саме: здійснення масованого інформаційно-психологічного впливу на війська й населення сторін, що протистоять, світове співтовариство в цілому; ускладнення розв'язання проблем підтримки високого морально-психологічного стану військ, сприятливої соціально-психологічної обстановки в районах виконання ними бойових(миротворчих) завдань; організація психологічної допомоги особовому складу; різке збільшення психогенних втрат серед військовослужбовців, що можуть призвести до значного зниження боєздатності військ; зростання труднощів при підтримці правопорядку, вирішенні соціально-правових і гуманітарних проблем [1,2,6,8].

Психологічний фактор суттєво впливає на бойову діяльність військовослужбовців, а це в свою чергу викликає необхідність ефективного здійснення психологічного забезпечення(ПсЗ) в загальній системі морально-психологічного впливу в збройних силах.

Аналіз досліджень та публікацій з питань психологічного ПсЗ показує, що зазначені проблеми розглядали в своїх роботах ряд вітчизняних вчених.: М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, В. І. Осьодло, О. Д. Сафін, В. В. Стасюк, О. Ф. Хміляр, В. В. Ягупов, Яковенко С. І. та ін. Досить велику увагу цьому питанню приділяється і в Російській Федерації Ю. Н. Арзамаскин, А. Ф. Вакаров, Л. В. Калинин, А. Г. Караяні, І. П. Логінов, О. Г. Маклаков, А. В. Черкасов. Однак, у прямій постановці проблема функціонування ПЗ як підсистеми МПЗ, зв'язки та відносини між її складовими авторами не розглядалась. В деяких роботах аналізуються тільки окремі складові МПЗ, без їх комплексного взаємозв'язку [2,3,5,6]. Фактична відсутність робіт з аналізом підсистеми ПсЗ зумовила напрямок наукового пошуку автора.

Постановка завдання. Сучасні реалії розвитку ЗС України, посилення МПЗ життєдіяльності, підготовки та застосування військ (сил) [10] вимагають уточнення поглядів на функціонування її підсистеми - ПсЗ в ЗС України та шляхів його удосконалення.

Мета статті. Охарактеризувати ПсЗ в ЗС України як підсистему МПЗ та визначити шляхи його подальшого удосконалення.

Основний зміст. В рамках виконання Концепції реформування і розвитку ЗС України на період до 2017 року та Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних Сил України до 2017

року, серед інших, основні зусилля командувачів, командирів, штабів, органів управління, науковців, військових психологів і практиків вимагається зосередити на опрацюванні та впровадженні **єдиної системи психологічної роботи** з особовим складом, яка буде охоплювати усі управлінські рівні.

Організаційно-методичними вказівками щодо організації роботи з особовим складом у ЗС України у 2013 році основними її завданнями визначено: забезпечення ефективного професійно-психологічного відбору кандидатів на військову службу, психологічний супровід військово-професійної діяльності військовослужбовців; посилення психологічної роботи з військовослужбовцями; набуття знань і навичок підлеглими, відповідно до тематики навчань (тренувань, воєнних ігор) та переліку тем (питань) психологічної підготовки. У 2013 році вимагається завершити обладнання смуг (класів) психологічної підготовки в бригадах (навчальних центрах, полігонах), створити (удосконалити) *нормативно-правову базу* системи роботи з особовим складом. В її основу покласти головні напрями діяльності: психологічна робота щодо забезпечення бойової готовності, виконання бойових завдань та військової служби; впровадження психологічної підготовки особового складу; організація цілеспрямованої роботи щодо профілактики правопорушень; формування та зміцнення у військових колективах здорового морально-психологічного клімату; зняття соціальної напруги у військових колективах в умовах реформування ЗС України; матеріально-технічне забезпечення психологічних технологій [12].

Разом з тим, у виконанні спланованого є певні проблеми. До них перш за все належать: відсутність єдиної системи поглядів на завдання, напрями та порядок управління МПЗ; повільне впровадження нової системи психологічної підготовки; згорання системи підготовки фахівців з психології; недосконала нормативно-правова та методична база ПсЗ, відсутня настанова з МПЗ ЗС України; морально застарілі матеріально-технічна база, технології, форми та методи організації та проведення ПсЗ у військах (силах); нагальна потреба розвитку кадрового, інтелектуального, технічного, науково-аналітичного потенціалу органів по роботі з особовим складом, підвищення їх престижу, авторитету і статусу.

Зазначені проблеми можуть частково знято шляхом ефективної організації МПЗ (інформаційно-пропагандистського, психологічного і соціально-правового, культурологічного забезпечення, захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника) при належному їх фінансовому забезпеченні [1,8,9,].

В цілому розглядаючи *процес функціонування системи МПЗ як єдність функціонування її трьох підсистем: організаційно-управлінської, соціально-духовної та психологічної.*

Наведені підсистеми певним чином пов'язані між собою, структурно організовані. Між ними існують різноманітні (внутрішньо системні) зв'язки та відносини. Вони мають різний характер координації (горизонтальні) та субординації (вертикальні). Багато зв'язків, наприклад, структурні, функціональні та ін., між психологічною і соціально-духовною підсистемами мають принципово скоординований характер, оскільки і в одній, і в іншій домінуюча роль належить індивідові, відносинам. У той же час ці підсистеми знаходяться в відносинах субординації з організаційно-управлінською підсистемою. Вона має конкретне функціональне призначення - забезпечити заданий рівень морально-психологічного стану об'єкту, який забезпечує виконання поставлених завдань [1,9,10].

Процес функціонування системи МПЗ можна виразити таким алгоритмом: $C - O - Ц - Зс/Сп - P$, де C - суб'єкт впливу, O - об'єкт впливу, $Ц$ - ціль (мета) впливу, $Зс/Сп$ - засоби та способи впливу, P - результат.

ПсЗ є складовою частиною МПЗ та представляє собою сукупність функціонально пов'язаних сил і засобів, технологій і методик впливу на психологічну стійкість військовослужбовців; комплекс безперервно здійснюваних заходів щодо формування, зміцнення і розвитку у них психологічних якостей, що забезпечують високу психологічну стійкість і готовність виконувати покладені завдання в будь-яких умовах обстановки. [1,9]

Процес функціонування психологічної підсистеми пронизує всі сторони життєдіяльності військ (сил), який передбачає: врахування психологічних закономірностей при розробленні законодавчих та основоположних документів; підготовку командування до урахування закономірностей при здійсненні

безпосереднього керівництва об'єктами психологічного забезпечення; підбір, підготовку відповідних кадрів; проведення ретельного професійно-психологічного відбору особового складу на військову службу, а також для виконання конкретних завдань відповідно до вимог, що пред'являються майбутньою військовою діяльністю до їх психологічних якостей; загальну психологічну підготовку об'єктів морально-психологічного забезпечення; розгортання та організацію функціонування системи психологічної реабілітації і соціально-психологічної реадaptaції з урахуванням прогнозованих обсягів психотравмування особового складу та потреби в психологічній корекції.

Зміст ПсЗ залежить від завдань, що отримали війська (сили); особливостей воєнно-політичної, оперативної обстановки, соціально-психологічних умов у районах їх бойового застосування; морально-психологічного стану своїх військ (сил) і противника; політичної мети війни (воєнного конфлікту); наявних сил та засобів морально-психологічного забезпечення, тощо.

ПсЗ в якості головних складових містить задачі, характер і умови майбутньої діяльності; вивчення й оцінку морально-психологічного стану своїх військ; планування й проведення заходів з психологічної підготовки особового складу перед виконанням учбово-бойових, бойових задач; попередження й запобігання можливих негативних психологічних явищ у бойовій обстановці (напруги, страху, паніки); здійснення заходів з відновлення психічної стійкості й боєздатності особового складу; нейтралізацію психологічного впливу противника [1,5,9].

Основними завданнями ПсЗ є: вивчення й аналіз морально-психологічного стану, соціально-психологічних характеристик особового складу й військових колективів; формування і підтримка у військовослужбовців психологічної стійкості та готовності до дій в бойових умовах; прогнозування і оцінка психологічних станів, відпрацювання рекомендацій командуванню щодо оптимізації управління соціально-психологічними процесами в частинах і підрозділах; проведення профілактичних заходів щодо підвищення емоційно-психологічної стійкості; навчання особового складу методам забезпечення особистої психологічної безпеки; зниження ефективності психологічного впливу противника, здійснення заходів щодо

зниження психогенних втрат; психодіагностику, психокорекцію й психореабілітацію військовослужбовців, що одержали бойові психічні травми; створення передумов для формування та підтримання високої бойової активності особового складу; адаптація військовослужбовців до бойових умов, їх психологічної реабілітації і соціально-психологічної реадaptaції; проведення заходів щодо зняття негативних наслідків впливу бойової обстановки на особовий склад і т.д. [1,4,6,9].

Реалізація цих завдань здійснюється суб'єктами психологічної роботи, до яких у належать командувачі (командири), штаби, органи управління, військові колективи, громадські організації, засоби масової інформації. Від узгодженості їх діяльності залежить ефективність функціонування психологічної підсистеми, управління нею.

Науковий підхід вимагає розглядати *управління ПсЗ* з різних точок зору і розуміють його як систему узгоджених управлінських та організаційних дій, які поєднані єдиним задумом, здійснюються органами військового управління всіх рівнів на підставі відповідних принципів і спрямовані на оптимізацію структури, змісту і технологій психологічного впливу на особовий склад, що дозволяє підтримувати високий рівень морально-психологічного стану, успішно виконувати поставлені завдання; вплив на психіку й відносини персоналу між собою, яке дозволяє робити його поведінку адекватним завданням (найближчим і наступним).

Управління ПсЗ починається із з'ясування проблеми, розробки системи заходів, на досягнення поставленої мети - планування; підбору сил, що залучаються до проведення заходів ПсЗ; доведення до виконавців поставлених завдань, підготовка цих сил до практичної діяльності; забезпечення сил необхідними засобами здійснення ПсЗ; безпосередня участь у проведенні ПсЗ; здійснення контролю за проведенням запланованих заходів; підведення підсумків діяльності та корекція. У випадку відходу від оптимального психологічного стану у військовому колективі (порушення динаміки) командуванням, органами військового управління (по роботі з особовим складом) розробляється й здійснюється комплекс заходів психологічного впливу на військовослужбовців, військові колективи для відновлення цих відносин. Іншими словами,

в системі управління ПсЗ всі управлінські етапи об'єднані в цілісний процес (цикл).

Слід підкреслити, що психологічне управління може бути *прямим*, що включає спеціальні психологічні методи та методики впливу на особистість, колектив, та *опосередкованим*, яка здійснюється через зміну умов життєдіяльності військового колективу, настанов військовослужбовців, технології і режиму діяльності.

Командувачі, командири, штаби, органи по роботі з особовим складом повинні: глибоко знати морально-психологічний стан своїх військ (сил); організувати і проводити заходи психологічного забезпечення; вживати всіх заходів для зміцнення морально-психологічного стану, забезпечення психологічної стійкості підпорядкованих військ (сил); виявляти стан, морально-психологічні якості, сильні і слабкі боки противника, здійснювати цілеспрямований ідеологічний і психологічний вплив на його війська і населення для підризу їх морального стану та бойового духу, активно протидіяти його інформаційно-психологічному впливу.

Виходячи з вищезазначеного, актуальними проблемами ПсЗ бойових дій виступають наступні: психологічна підготовка особового складу до бою /діяльності/; психологічне супроводження бойових дій /діяльності/; психологічна допомога / реабілітація військовослужбовців з психічними розладами/; соціально-психологічна реабілітація і реадптація військовослужбовців, що отримали психологічні травми [2,4,8].

Задача зниження психогенних втрат серед особового складу і ослаблення їхніх наслідків є надзвичайно важливою, і її недооцінка може призвести до втрати боєздатності військових підрозділів і частин. За даними західних спеціалістів, ці втрати можуть складати в ході бойових дій із застосуванням звичайних засобів поразки до 50%, в умовах застосування (погрози застосування) засобів масового ураження – до 70-75% від загального обсягу фізичних утрат, у тому числі санітарних і безповоротних – до 8-10%. Для порівняння: у Другій Світовій війні співвідношення психогенних втрат до фізичного було 36 до 100; під час війни в Лівані в окремих частинах ізраїльської армії воно складало 86 до 100; під час операції “Буря в пустелі ” психогенні втрати в англійському контингенті значно перевищили фізичні і вимагали проведення тривалих

реабілітаційних заходів. При наявності підготовлених спеціалістів і Центрів (пунктів) психологічної допомоги й реабілітації на рівні бригад відновляється до 65% психогенних втрат, на рівні армійських корпусів – 28% із терміном реабілітації від 1 до 10 діб. 7% військовослужбовців, що отримали бойові психічні травми, для відновлення боєздатності направляються у військово-медичні заклади. У зв'язку з цим, завчасна психологічна підготовка, психологічне супроводження та психологічна допомога і реабілітація військовослужбовців є однією із найважливіших задач ПсЗ. Це підтверджується аналізом бойового досвіду радянських військ в Афганістані, діяльності збройних сил різних країн у складі миротворчих сил.[2,6,11].

Певний інтерес для розвитку ПсЗ у ЗС України має вивчення досвіду його організації в частинах та з'єднаннях збройних сил Російської Федерації в ході антитерористичної операції на Північному Кавказі. З урахуванням проблем ПсЗ першого етапу операції, у подальшому ПсЗ здійснювалося командуванням штатними і залученими силами й засобами та було спрямовано на формування в особового складу психічної стійкості, готовності до ведення бойових дій, зниження психогенних втрат. Надавалась своєчасна психологічна допомога особовому складу та проводились заходи психологічної реабілітації. Робота велася на базі чотирьох стаціонарних центрів, сьомих польових центрів і в полкових пунктах психологічної допомоги і реабілітації. У медичних ротах з'єднань і частин функціонували групи психологічного здоров'я, у підрозділах військових частин були створені й успішно діяли групи психологічної підтримки. Добре зарекомендували себе рухливі групи психологів, у практиці роботи яких використовувалися можливості похідних автоклубів.

В результаті заходів психологічного супроводження на другому етапі операції, завдяки проведеній роботі командирів, офіцерів структур виховної роботи, штатних психологів вдалося мати чітку картину морально-психологічного стану, формувати у військовослужбовців високі морально-бойові якості, впевненість у своїх силах, бо понад 80 % особового складу в короткі терміни (до 2-3 діб) адаптувалися до бойових умов, опанували основні засоби самозахисту. Це також підтверджують численні факти відмов

легкопоранених солдат, сержантів і офіцерів покинути бойові позиції [2,4,5]. Серед основних напрямків діяльності командирів (начальників), штабів, виховних структур для вирішення цих задач необхідно виділити такі: поглиблене вивчення морально-психічних якостей особового складу з метою виявлення осіб із морально-психічною нестійкістю, потенційних панікерів і дезертирів; роз'яснення особовому складу поставлених перед військами завдань, їхньої значимості і важливості для зберегання державної цілісності РФ; формування і підтримка в особового складу впевненості у своїх силах, у своїй зброї, техніці, у командирах і товаришах по службі; ретельний аналіз соціально-політичної обстановки в Чеченській Республіці і на Північному Кавказі, прогнозування розвитку соціально-політичної ситуації в регіоні. У якості особливого напрямку виділялася робота з місцевим населенням, яку проводили офіцери групи проведення психологічних операцій розвідувального округу.

Антитерористична операції на Північному Кавказі підтвердила думку про те, що результат збройного протистояння багато в чому залежить не тільки від вірних політичних і військових рішень, але й уміння командирів, штабів, органів по роботі з особовим складом формувати і підтримувати у військах високий морально-психологічний стан, психологічну стійкість, бойовий дух вояків.

Наведене, свідчить про необхідність усвідомлення військовим керівництвом важливості ПсЗ, чіткої системи його організації, використання в військовій практиці сучасних технологій, наукових принципів впровадження в повсякденну практику військ (сил).

Повсякденна та учбово-бойова діяльність військовослужбовців ЗС України вимагає гостру необхідність удосконалення ПсЗ не лише на підставі набутого досвіду ЗС України, а із урахуванням досягнень в збройних сил інших країн.

Підсумовуючи викладене, слід зробити такі **висновки**:

1. Складовими процесу функціонування психологічної підсистеми є: прогнозування психологічного змісту умов майбутньої діяльності, виявлення вимог до психофізіологічних, психологічних та соціально-психологічних якостей особистості військовослужбовця; психологічний відбір особового складу,

здатного опанувати та потенційно виконати певну діяльність; розподіл особового складу по військових колективах з урахуванням його психологічної сумісності, професійної підготовленості; психологічна підготовка особового складу до дій у конкретних соціально-політичних, кліматичних, інформаційних та інших умовах; психологічна допомога особовому складу у подоланні психотравмуючих чинників обстановки, що склалася, психологічна реабілітація індивідів, які отримали бойові психічні травми; соціально-психологічна реадаптація, безкризове повернення військовослужбовців в систему зв'язків та відносин мирного часу.

Процес функціонування підсистеми ПсЗ у ЗС України повинен спрямовуватись на досягнення головної мети – створення та підтримання морально-психологічного стану військ (сил) на рівні, що забезпечує виконання поставлених перед ними завдань.

2. Основними **шляхами** удосконалення ПсЗ у Збройних Сил України слід вважати:

- удосконалення організаційно-штатної структури органів, які безпосередньо відповідають за організацію ПсЗ. Створення в ЗС України Служби ПсЗ. На посади в службу призначати фахівців, які мають вищу психологічну освіту відповідно до затверджених кваліфікаційних вимог.

- здійснення моніторингу стану та оцінки ефективності ПсЗ за сучасних умов подальшого реформування та розвитку ЗС України; розроблення новітніх нормативно-правових документів, зокрема Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій), Положення про Службу ПсЗ де врахувати особливості функціонування підсистеми ПсЗ ЗС України;

- підвищення рівня психологічної підготовки військ (сил), вимог до загального рівня підготовки офіцерського складу ЗС України з питань організації роботи з людьми, управління військовими колективами, володіння прийомами, формами, методами роботи з особовим складом в умовах професіоналізації армії.

- уточнення державного замовлення на підготовки офіцерів за спеціальністю «Військово-соціальне управління» та «Психологія».

- спрямування діяльності наукових установ Міністерства оборони України на наукове та методичне супроводження вирішення проблем ПсЗ життєдіяльності, підготовки та застосування військ (сил),

Питання психології

зміцнення морально-психологічного стану особового складу;

- розроблення та впровадження у військах (силах) новітніх технологій психологічного впливу на особовий склад,

- прискорення вітчизняного виробництва та оснащення військ (сил) сучасними технічними засобами психологічного забезпечення, комплексами мобільних надійних інтелектуальних аудіо-медіа засобів.

Практика психологічного забезпечення з підготовки особового складу миротворчих контингентів (місій) показала, що основну

увагу слід зосереджувати: на якісному професійно-психологічному відборі особового складу, його психологічній підготовці до виконання миротворчих завдань, організації заходів з реабілітації (реадаптації) особового складу миротворчих контингентів (миротворчого персоналу).

3. Ефективна організація й здійснення заходів психологічного забезпечення щодо досягнення високого морально-психологічного стану й підтримки психічної стійкості особового складу - необхідна умова високої боєздатності Збройних Сил України.

Література

1. Алещенко В.І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність: Навчально-методичний посібник. – Харків: ХВУ, 2000. – 88 с.

2. Арзамаскин Ю.Н., Вакаров А.Ф. Морально-психологическое обеспечение боевых действий частей и соединений в вооруженных конфликтах, локальных и региональных войнах. – М.: Военный университет, 2004. – 220 с.

3. Варій М.Й. Морально-психологічне забезпечення бойової підготовки бойової діяльності військ. Львів, 1997 р.

4. Военная психология: учебник / под. ред. А. Г. Маклакова. – СПб.: Питер, 2005. – 464 с.

5. Калинчук Л.В., Караяни А.Г., Логинов И.П. Технологии морально-психологического обеспечения: актуальные проблемы теории и практики. – М.: ВУ, 1997. – С. 98-128.

6. Караяни А.Г. Морально-психологическое обеспечение боевых действий войск (сил) в локальных войнах и военных конфликтах // Ориентир, 1996. – № 9. – С. 47-59.

7. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення професійної діяльності в звичайних та екстремальних умовах. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 580 с.

8. Стасюк В.В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів. Підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів. – К.: НАОУ, 2006. – 567 с.

9. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Сил України : підручник: у 2ч. . – К.: НУОУ, 2012. –464с.

10. Концепція морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) Збройних Сил України (Наказ МО України від 5.05.1999 року № 142).

11. Локальні війни та збройні конфлікти другої половини ХХ століття: історико-філософський аспект: Монографія О.І. Гуржій, С.П. Мосов, В.Д.Макаров та ін. – К.: Товариство „Знання” України, 2006. – 356 с.

12. Організаційно-методичні вказівки щодо організації роботи з особовим складом у ЗС України у 2013 році (вих. Від 21.11.2012 № 20564)

Aleshchenko V. I., candidate of military sciences, sns, professor

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE: WAYS OF IMPROVING

The article highlights of the actual problems of psychological support in the armed forces of Ukraine. Results of the analysis were allowed to see the strengths and weaknesses of its implementation in the troops (forces), to clarify the process of functioning in the overall system of moral and psychological support. It is shown that psychological subsystem serves as an integral component of the IHP, the process of its functioning is understood in a narrow and a broad sense defined the main tasks of main directions of the PsZ PsZ, fighting. Suggested ways of improving psychological support, taking into account the acquired domestic experience and expertise in the armies of other countries, particularly in the armed forces of the Russian Federation, which would enhance its effectiveness in supporting the mental stability of personnel, as a necessary condition of effectiveness of the armed forces of Ukraine.

Key words: system of moral and psychological support, psychological support, psychological support, personnel, management subsystem of psychological.